

Mamataliyeva Navbahor Xujamberdiyevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

E-mail: mamadaliyeva.n@bk.ru

Tel: +998915811456

UDK: 801.85:96

QO'SHMA GAP SHAKLIDAGI TEZ AYTISHLARNING STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada tez aytishlarning qo'shma gap shakllariga oid struktur turlari tahlil qilinadi. Tez aytishlar o'zining fonetik va morfologik xususiyatlari bilan farqlanadi, biroq ularning grammatik tarkibi ham katta ahamiyatga ega. Maqolada qo'shma gaplar tuzilishi, ularning mantiqiy aloqalari va turli madaniy xususiyatlarga asoslangan o'ziga xosligi o'rganiladi. Shuningdek, tez aytishlarning o'zbek va ingliz tillaridagi qo'shma gap shakllari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tez aytish, qo'shma gap, struktur turlar, qiyosiy tahlil, lingvistik xususiyatlar.

Маматалиева Навбахор Хужамбердиевна

Преподаватель Термезского университета экономики и сервиса

E-mail: mamadaliyeva.n@bk.ru

Тел: +998915811456

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКОРОГОВОРОВ В ФОРМЕ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Аннотация: В данной статье анализируются структурные типы форм сложноподчиненных предложений скороговорок. Скороговорки отличаются своими фонетическими и морфологическими признаками, но их грамматическая структура также имеет большое значение. В статье рассматривается структура сложных предложений, их логические связи и их уникальность с учетом различных культурных особенностей. Также проводится сопоставительный анализ форм сложноподчиненных предложений скороговорок в узбекском и английском языках.

Ключевые слова: быстрая речь, сложное предложение, структурные типы, сравнительный анализ, языковые особенности.

Mamataliyeva Navbahor Xujamberdiyevna

Lecturer at Termez University of Economics and Service

E-mail: mamadaliyeva.n@bk.ru

Phone: +998915811456

STRUCTURAL FEATURES OF TONGUE TWISTERS IN THE FORM OF COMPOUNDS

Abstract: This article analyzes the structural types of the compound sentence forms of quick utterances. Fast utterances are distinguished by their phonetic and morphological features, but their grammatical structure is also of great importance. The article examines the structure of compound sentences, their logical connections, and their uniqueness based on various cultural characteristics. Also, the compound sentence forms of quick utterances in Uzbek and English languages are comparatively analyzed.

Key words: fast speaking, compound sentence, structural types, comparative analysis, linguistic features.

Kirish.

Tez aytishlar xalq ijodiyotining yorqin namunalari bo'lib, ularning tuzilishi murakkab va ko'p qirrali. Tez aytishlar kommunikatsiyaning bir shakli bo'lib, qisqa va tezkor tarzda ma'lumot yoki fikrlarni ifodalashni anglatadi. Bu usul ko'pincha nutqda yoki yozma matnlarda ma'lum bir maqsadni amalga oshirish uchun ishlatiladi. Tez aytishlar o'z fikrlarini maksimal darajada qisqa va aniq tarzda ifodalashga yo'naltirilgan. Bunda so'zlar va iboralar imkon qadar samarali va maqsadga muvofiq tanlanadi. Ular tinglovchiga tezda ma'lumot yetkazishga mo'ljallangan. Ushbu maqolada tez aytishlarning qo'shma gap shakllariga oid turli struktur turlarini lingvistik tahlil qilinadi, o'zbek va ingliz tillaridagi tez aytishlar o'zaro taqqoslanadi.

Adabiyotlar tahlili.

Qo'shma gap shaklidagi tez aytishlarning struktur xususiyatlari masalasiga bugunga qadar bir qator tadqiqotchilar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Mahalliy olimlardan I.Saidovning "Milliy tilning fonetik va sintaktik xususiyatlari" [5], G.Qodirovaning "Tez aytishlar va ular orqali talaffuz mashqlarini rivojlantirish" [6] nomli tadqiqotlari mamlakatimizda ushbu mavzudagi muhim tadqiqotlardan hisoblanadi. Xorijlik tilshunoslardan biri hisoblangan L.Holbek tomonidan yozilgan "Interpretation of Folk Lore" [2] kitobi ham ingliz tilidagi tez aytishlarning strukturaviy xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlanganligi bilan ahamiyatlidir. J. Clark va C.Yallop kabi olimlar tomonidan tayyorlangan "An Introduction to Phonetics and Phonology" [4] nomli kitobda tez aytishlarning fonetik xususiyatlari tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Qo'shma gap shaklidagi tez aytishlarning struktur xususiyatlariga bag'ishlangan ushbu maqolada ilmiy tadqiqotning analiz, sintez, umumlashtirish, analogik tahlil kabi uslublaridan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar.

Qo'shma gap shaklidagi tez aytishlar asosan quyidagi turkumlarga bo'linadi: Bog'langan qo'shma gaplar: Bu turdagi gaplarda qismlar bir-biriga bog'lovchi vositalar orqali bog'langan. Ingliz tilida: *She sells seashells and he hunts honeybees. Betty bought some butter but the butter was bitter. If a dog chews shoes, whose shoes does he choose? I thought a thought, but the thought I thought wasn't the thought I thought I thought. Red lorry and yellow lorry went down the lane.*

O'zbek tilida: *Tilla tilim tilka bo'ldi, tilim tilka bo'lsa-da, tillo bo'ldi. Bog'ga borganda, barg terdim va barg terarkanman, barglar tarqalib ketdi. Qopqoqni yopdim-u, qopqoq ochilib qoldi. Chiroyli chig'iriy chizdim, lekin chig'iriy chiziqlari bo'yalib ketdi. Chin chaqirdim, chumchuq chiqdi va chumchuqni chaqaloq chopdi [9].*

Bog'langan qo'shma gaplar ikki yoki undan ortiq mustaqil gaplarni bog'lovchi vositalar orqali birlashtiradi. Bu gaplar tahlil qilinayotganda, ularning

grammatik strukturasiga, semantik aloqalariga va uslubiy xususiyatlariga e'tibor qaratiladi.

Ingliz tilidagi misollar: *She sells seashells and he hunts honeybees*. Birinchi qism: *She sells seashells (aniq gap)*. Ikkinchi qism: *he hunts honeybees (aniq gap)*. Bog'lovchi: *and* so'zi gaplarni mantiqiy aloqada bog'lagan. Bu gaplar parallel tuzilishga ega bo'lib, ikki qism bir xil sintaktik shaklga ega. Gapda ritmik xususiyat seziladi, bu esa tez aytishda jarangdorlikni oshiradi. *Betty bought some butter but the butter was bitter*. Birinchi qism: *Betty bought some butter (aniq gap)*. Ikkinchi qism: *the butter was bitter (aniq gap)*. Bog'lovchi: *but* bog'lovchisi qarama-qarshilik ma'nosini ifodalaydi. Gap qismlari mazmun jihatidan bir-biriga qarama-qarshi bo'lib, bu bog'langan gapning emotsional ta'sirini kuchaytiradi. *I thought a thought, but the thought I thought wasn't the thought I thought I thought*. Birinchi qism: *I thought a thought*. Ikkinchi qism: *the thought I thought wasn't the thought I thought I thought*. Bog'lovchi: *but* bog'lovchisi o'rtasidagi mantiqiy zidlikni ko'rsatadi. Bu misolda gap qismlarining ichki qiyosiy mazmuni fonetik va grammatik murakkablikni hosil qiladi. Ko'p takroriy so'zlar o'yinchanlikni ta'minlaydi.

O'zbek tilidagi misollar: *Tilla tilim tilka bo'ldi, tilim tilka bo'lsa-da, tillo bo'ldi* [7]. Birinchi qism: *Tilla tilim tilka bo'ldi*. Ikkinchi qism: *tilim tilka bo'lsa-da, tillo bo'ldi*. Bog'lovchi: *bo'lsa-da* bog'lovchisi qarama-qarshi mazmunni ifodalagan. Gap qismlari bir-biriga zid bo'lsa ham, oxirgi natijada ijobiy xulosa chiqariladi. Bu usul madaniy va emotsional ma'noni kuchaytiradi. *Chiroyli chig'iriq chizdim, lekin chig'iriq chiziqlari bo'yalib ketdi*. Birinchi qism: *Chiroyli chig'iriq chizdim*. Ikkinchi qism: *chig'iriq chiziqlari bo'yalib ketdi*. Bog'lovchi: *lekin* bog'lovchisi qarama-qarshi mantiqiy aloqani ifodalaydi. Gap qismlari birinchi qismdagi intizorlikni ikkinchi qismda bo'shashtiradi. Ushbu gapning ritmik va fonetik o'yinlari jarangli talaffuzni ta'minlaydi. *Chin chaqirdim, chumchuq chiqdi va chumchuqni chaqaloq chopdi*. Birinchi qism: *Chin chaqirdim*. Ikkinchi qism: *chumchuq chiqdi*. Uchinchi: *chumchuqni chaqaloq chopdi*. Bog'lovchi: *va* bog'lovchisi voqealar izchilligini ta'minlaydi. Ushbu gap qismlari

bir-biriga sabab-oqibatli bog‘langan bo‘lib, tez aytishda qat’iy talaffuz talab etadi. Tez aytishlarning bog‘langan qo‘shma gap shakllari til o‘rganuvchilar uchun qiziqarli va samarali mashq vositasi bo‘lishi mumkin.

Bog‘lanmagan qo‘shma gaplar: Bu gaplar orasida bog‘lovchi vosita mavjud emas, lekin semantik jihatdan bog‘langan. Ingliz tilida: *Peter Piper picked a peck of pickled peppers; if Peter Piper picked a peck of pickled peppers, where’s the peck of pickled peppers Peter Piper picked?* O‘zbek tilida: *Qop-qop qop-qop yopinchiq, yopinchiq‘im qop-qop yopinchiq.* Bog‘lanmagan qo‘shma gaplar bog‘lovchi vositalarsiz tuziladi, lekin semantik jihatdan ular bir-biri bilan bog‘langan. Bunday gaplarda ritm, takror va mantiqiy izchillik asosiy rol o‘ynaydi. Quyida misollar va ularning tahlili keltiriladi: Ingliz tilida misollar: ***How much wood would a woodchuck chuck if a woodchuck could chuck wood?*** Bu gap qismlari o‘zaro sabab-oqibatli munosabatda. If so‘zidan keyin shartli ibora mavjud, lekin boshqa bog‘lovchi yo‘q. Tez aytish ritmik va talaffuzda qiyinchilik tug‘diruvchi tovushlarni jamlaydi. ***I scream, you scream, we all scream for ice cream.*** Bu gapda bog‘lovchi vosita mavjud emas, lekin semantik jihatdan har bir qism bir-biriga izchil ravishda ulanadi. Gapdagi takroriylik talaffuzni murakkablashtiradi va ritmik ohang hosil qiladi. ***A big bug bit a little beetle; the little beetle bit the big bug back*** [1]. Gap qismlari sabab-oqibatli bog‘langan bo‘lib, bog‘lovchi vositalarsiz mantiqiy izchillikni saqlaydi. Gapdagi b va l tovushlarining takrori tezlik bilan talaffuz qilishda murakkablik tug‘diradi. ***Six sleek swans swam swiftly south; seven small seals slid slowly south.*** Har bir qism bir xil yo‘nalish (janub) haqida, lekin bog‘lovchi so‘z ishlatilmagan. Tez aytishda tovushlarni izchil va aniq talaffuz qilish kerak bo‘ladi.

O‘zbek tilida misollar: ***Qip-qizil qizilgun, qizilgunni qirqdim; qirq-qirq qirqilgan qizilgunni yozdim.*** Gap qismlari o‘zaro sabab-oqibatli, lekin bog‘lovchi so‘z ishlatilmagan. Qip-qizil va qirq-qirq so‘zlari ritmik tuzilmani ta‘minlaydi, talaffuzda tezlikni oshiradi. ***Eshik ochildi, mushuk kirdi; mushuk kirdi, piyola quldi.*** Gap qismlari voqea rivojini ko‘rsatadi. Bog‘lovchisiz semantik aloqadorlik

saqlangan. Fonetik jihatdan talaffuzda aniqlik talab qilinadi. ***Do‘ppi tikdim, do‘ppicham to‘g‘ri bo‘ldi; do‘ppicham to‘g‘ri bo‘ldi, do‘stlarim yoqdi.***

Gap qismlari sabab-oqibat munosabatiga ega. Har bir qismni bog‘lovchi vositasiz birlashtirgan, bu esa gapni tez talaffuz qilishda murakkablik tug‘diradi. ***Chin chaqirdim, chumchuq chiqdi; chumchuq chiqdi, chaqaloq chopdi.***

Semantik izchillik va voqealar zanjiri bog‘lovchisiz tasvirlangan. Ch tovushining takroriyliigi talaffuzda ritmik murakkablikni oshiradi.

Murakkab qo‘shma gaplar: Bu gaplar o‘z ichida bir nechta bog‘langan va bog‘lanmagan qismlarni birlashtiradi. Murakkab qo‘shma gaplar bir necha bog‘langan va bog‘lanmagan qismlarni o‘z ichiga oladi. Bunday gaplar talaffuz, ritm va mantiqiy izchillik nuqtai nazaridan qiyin bo‘lishi bilan ajralib turadi. Quyida qo‘shimcha misollar keltiriladi. Ingliz tilida misollar: ***If two witches watched two watches, which witch would watch which watch if the witches’ watches were switched?*** Bu gap bir nechta shartli iboralarni o‘z ichiga oladi: Birinchi qism: If two witches watched two watches. Ikkinchi qism: which witch would watch which watch. Uchinchi qism: if the witches’ watches were switched. Gapning tuzilishi murakkab bo‘lsa-da, talaffuzdagi w va ch tovushlarining takrori uni qiziqarli qiladi.

Can you can a can as a canner can can a can, or can you not can a can as a canner can can a can? Birinchi qism: Can you can a can as a canner can can a can.

Ikkinchi qism: or can you not can a can as a canner can can a can. Bu gapda bir xil so‘zning ko‘p ma’noda ishlatilishi murakkablikni oshiradi, lekin ritmni mustahkamlaydi. ***The thirty-three thieves thought that they thrilled the throne throughout Thursday, but they thoroughly thwarted their plans.*** Birinchi qism: The thirty-three thieves thought that they thrilled the throne throughout Thursday. Ikkinchi qism: but they thoroughly thwarted their plans.

Bog‘lanmagan va bog‘langan qismlar birlashib, ritmik talaffuzni talab qiladi. O‘zbek tilida misollar: ***Qora qozonda qora qaynadi, qora qaynamasa, qora bo‘lmasdi; qaynab qora bo‘lganda, qora qaytar edi.*** Birinchi qism: Qora qozonda

qora qaynadi. Ikkinchi qism: qora qaynamasa, qora bo'lmadi. Uchinchi qism: qaynab qora bo'lganda, qora qaytar edi. Gapda q va o tovushlarining takrori talaffuz murakkabligini oshiradi. **Yopig'liq eshikdan chopib o't, ochiq eshikdan qochib o't; yopiq eshik ochilsa, ochiq eshik yopilar** [3]. Birinchi qism: Yopig'liq eshikdan chopib o't. Ikkinchi qism: ochiq eshikdan qochib o't. Uchinchi qism: yopiq eshik ochilsa, ochiq eshik yopilar. Gap qismlarining fonetik va semantik murakkabligi talaffuzda izchillikni talab qiladi.

Ingliz va o'zbek tillarida tez aytishlar turli grammatik, fonetik va stilistik xususiyatlarga ega. Quyida bu ikki tilning qiyosiy jihatlari keltiriladi: Ingliz tilidagi tez aytishlarda murakkab gap tuzilmalari keng qo'llanadi. Gap qismlari ko'pincha sabab-oqibatli aloqaga ega bo'lib, bog'lovchilar (if, and, but) orqali birlashtiriladi. **Masalan: If two witches watched two watches, which witch would watch which watch?** Bu yerda if va which so'zlari murakkab gapni shakllantiradi.

O'zbek tilida tez aytishlarda fonetik uyg'unlik va ritm birinchi o'rinda turadi. Gap qismlari ko'pincha bog'lovchisiz beriladi yoki bir xil leksik birliklarning takrori bilan ritmik uyg'unlik yaratiladi. **Masalan: Tilla tilim tilka bo'ldi, tilim tilka bo'lsa-da, tillo bo'ldi.** Bu yerda bog'lovchi (bo'lsa-da) ishlatilgan, lekin umumiy urg'u ritm va fonetik uyg'unlikka qaratilgan.

Ingliz tilida tez aytishlar talaffuzni sinashga mo'ljallangan bo'lib, ko'pincha bir xil tovushlar (w, ch, s) takrorlanadi. **Masalan: How much wood would a woodchuck chuck if a woodchuck could chuck wood?** Bu yerda w va ch tovushlari talaffuzda qiyinchilik tug'diradi. O'zbek tilidagi tez aytishlar tovushlar uyg'unligi va so'zlarning qisqaroqligi bilan ajralib turadi.

Ritm murakkab gaplarni talaffuz qilishda qiyinchilik tug'diradi. Bunda so'zlarning talaffuzi va urg'usi muhim rol o'ynaydi. **Six sleek swans swam swiftly south.** Bu yerda s tovushining uyg'unligi talaffuzni sinovdan o'tkazadi. Ritm va fonetik uyg'unlik gap mazmunidan ko'ra muhimroq hisoblanadi. So'zlarning takrori va ritmik tuzilma o'ziga xos ohangni yaratadi. **Eshigingni ishqilab och, eshigimni ishqilab och** [5]. Tez aytishlarning struktur turlarini o'rganish ularning lingvistik va madaniy jihatlari chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Ingliz va

o'zbek tillaridagi tez aytishlar fonetik uyg'unlik, grammatik tuzilma va semantik mazmun nuqtai nazaridan sezilarli farqlarga ega bo'lib, ular har bir tilning o'ziga xosliklarini aks ettiradi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, tez aytishlar til o'rganish jarayonida faqat didaktik vosita bo'lib qolmay, balki til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beruvchi muhim lingvistik va madaniy hodisa sifatida ham e'tiborga loyiqdir. Ularning qiyosiy tahlili yangi ilmiy tadqiqotlar uchun zamin yaratib, til va madaniyat o'rtasidagi aloqalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford University Press. 2008. – 132 p.
2. Holbek L. Interpretation of Folk Lore. Harvard University Press. 1987. – 202 p.
3. Shukurov S. O'zbek xalq og'zaki ijodiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2022. – 319 b.
4. Clark J., Yallop C. An Introduction to Phonetics and Phonology (2nd ed.). Blackwell Publishing. 1995. – 123 p.
5. Saidov I. Milliy tilning fonetik va sintaktik xususiyatlari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2017. – 119 b.
6. Qodirova G. Tez aytishlar va ular orqali talaffuz mashqlarini rivojlantirish. – Andijon: Ziyo Nashr, 2023. – 198 b.
7. Norboev B. O'zbek tili grammatikasi: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 216 b.
8. Holmatov S. O'zbek tilidagi nutq o'yinlari va ularning o'qitishdagi roli. – Farg'ona: Istiqlol nashriyoti, 2020. – 106 b.
9. Yusupova R. O'zbek xalq ijodiyoti: Lingvistik va stilistik tahlil. – Namangan: Zarafshon, 2019. – 192 b.

